

rata u Bosni i Hercegovini (IV, 5—16). Autor pledira da se obilježe odnosno zaštite svi objekti, koji podsjećaju na revolucionarni rad od 1919 do 1941. i da se oni nazovu spomenicima Narodne revolucije, a tako i muzeji i zbirke iz toga razdoblja. Predlaže, da se donesu posebni propisi o zaštiti tih spomenika, odvojeno od propisa o zaštiti spomenika kulture iz starijih razdoblja, jer među njima ima priličnih razlika.

D. T a f r o, Iz istorije zaštite spomenika kulture u Bosni i Hercegovini do Oslobođenja 1945 (III, 5—12), pokazuje, da je zaštita kulturnih vrednota u tursko doba potjecala isključivo od svjesnijih privatnika; za vrijeme Austro-Ugarske uprave pak i vlast ponešto čini na konzervaciji, ponajviše preko Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a za vrijeme stare Jugoslavije je »bilo i ustanova i pojedinaca koji su više ili manje pokazivali razumijevanja prema spomenicima kulture, ali je država kao takva bila uglavnom indiferentna prema ovim dragocjenim kuiturnim dobrima naše zemlje«.

S. M. Traljić

ZADRUŽNI ARHIV

Izdaje Zadružni arhiv Vojvodine, Novi Sad, br. 1—3, 1953—1955.

Zadružni arhiv Vojvodine, osnovan sa ciljem, da prikuplja arhivski materijal iz života i rada zadružnih organizacija u Vojvodini, proširuje postepeno svoje područje rada i izgrađuje se u dokumentarni centar za zadružni pokret u Vojvodini. Zahvaljujući uskoj i aktivnoj suradnji svoga radnog kolektiva i brojnih vanjskih suradnika, među kojima ima istaknutih naučnih radnika i zadružnih ekonomskih i poljoprivrednih stručnjaka, ZAV je 1953 pokrenuo svoju publikaciju pod imenom »Zadružni arhiv«, od koje su dosada izašle tri sveska. Uređivački odbor postavio je sebi u zadatak — kako je istaknuto u predgovoru, — da obuhvati ekonomske, socijalne i političke prilike, kao i razvoj samih privrednih organizacija i zajednica, koje su prethodile suvremenim zadružnim organizacijama, te život i rad zadružnih organizacija i historiju zadrugarstva u Vojvodini uopće. »Zadružni arhiv« treba dakle da ispuni prazninu na jednom području ekonomske historije u jednom dijelu naše zemlje, ali želi ujedno da ta izučavanja imaju praktični značaj, ukoliko se, dakako, njihovi rezultati mogu danas iskoristiti u organizaciji zadružnog rada.

Treba priznati, da se ZAV afirmirao upravo svojim publikacijama. Što se časopisa tiče, moglo bi se primjetiti, da on zapravo još nije dobio svoju pravu fizionomiju i, da se još ne može razabrati, hoće li se razviti u historijski časopis za proučavanje agrarne ekonomike u određenom vremenskom razdoblju, ili će ustro vrsiti ulogu glasila Saveza zemljoradničkih zadruga AP Vojvodine s aktuelnom problematikom. Postavlja se pitanje, da li treba podržavati tendenciju za proširivanje tematike, ili bi naprotiv bilo bolje, da se ta širina, u koju časopis, čini se, upada, izbjegne i tako časopis usmjeri u jednom određenijem pravcu. Osim vrijednosti priloga i njihove važnosti za upoznanje prošlosti naših naroda, ova nova publikacija zaslužuje širi interes, već s obzirom na činjenicu, da neki radovi po svome predmetu prelaze okvire Vojvodine, zahvaćajući u zadružni život susjednih područja.

Prvi broj »Zadružnog arhiva« donosi na prvom mjestu raspravu T. K r s t o n o š i ć a, *Prve zemljoradničke zadruge kod Srba u Vojvodini* (str. 7—50). Autor prikazuje najprije ekonomske prilike u Ugarskoj u 2. pol. XIX. st. i njihov utjecaj na pojavu i razvoj pojedinih zadružnih oblika kod Srba u Vojvodini, i u daljem izlaganju upozna je nas s udruživanjem na selu uopće, sve do osnivanja suvremenih zemljoradničkih zadruga potkraj stoljeća. Di bi dobio odgovor na pitanje, zašto i kako je došlo do osnivanja prve zemljoradničke zadruge baš u Rumi, i zašto baš zajednička arenda i zajedničko obrađivanje zemlje predstavljaju prvi oblik zemljoradničke zadružne organizacije kod nas, on razmatra ekonomske i socijalne odnose u Rumi i njenoj okolini prije pojave prvih zadruga. Kasnije srpske zemljoradničke zadruge, u kojima se ujedinjuje zadružna organizacija kredita s drugim oblicima zadružnog rada, pretvaraju se poslije osnivanja Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Zagrebu, središta svih srpskih zemljoradničkih zadruga u tadašnjoj Ugarskoj, u jaku i važnu zadružnu organizaciju, koja je izvršila utjecaj u životu srpskog naroda s ove strane Save i Dunava u vremenu do I. Svjetskog rata.

Prilog istoriji agrarne reforme u Vojvodini 1781—1941 (str. 51—74) novi je doprinos A. Lebla u nizu njegovih radova s područja agrarne historije Vojvodine. Autor pokazuje, da su seljaci otpočeli borbu za zemlju, koju su im silom oduzeli, mahom pojedinačno, a ponekad i masovno još u vrijeme prvobitne akumulacije u Vojvodini, od kraja XVIII. st. sve do 1848, kada su strani plemići, domaći trgovci stokom, carski ili županijski činovnici i graničarski oficiri prisvojili carske, komorske pustare i seljačka imanja. A ta borba bezemljaša, nastavljena i u periodu kapitalističke akumulacije — sad već s jasno izraženim ciljem — borbom za agrarnu reformu, traje sve do pred II. Svjetski rat, kad je s Narodnom revolucijom otpočela nova borba za istinsku agrarnu reformu i socijalizam.

Pod naslovom *Agrarna problematika prvih srpskih socijalista* (str. 75—90), K. Milutinović priopćuje odlomak iz neobjavljenog rada: »Prvi srpski socijalisti«. On je dokazao, da je socijalistički pokret u Srbiji, još od svojih prvih početaka 1871, pokazao velik interes i razumijevanje za agrarnu problematiku u njenoj mnogostranoj složenosti i u svim njezinim raznovrsnim i dalekosežnim mogućnostima. Prvi socijalisti u Srbiji, od Svetozara Markovića do Vase Pelagića, nisu samo teoretizirali, nego su tražili i nalazili put i način za praktično unapređenje i usavršavanje poljoprivredne proizvodnje i za podizanje ekonomskog blagostanja širokih seljačkih masa.

U svom drugom prilogu 1. br., T. Krstonošić obrađuje temu: *Svetozar Marković i njegove veze sa zadržnim organizacijama u Vojvodini* (str. 91—114). Za vrijeme svog boravka u Rusiji od 1866—69, Marković stupa u vezu s ruskim socijalistima i pada pod jak utjecaj Černiševskog, koji se može smatrati i prvim teoretičarom zadrugarstva u Rusiji. Kada je krajem juna 1870 prekinuo tehničke studije u Švicarskoj i vratio se u Srbiju, Marković se posvećuje sav širenju socijalizma, propagira zadrugarstvo i surađuje na osnivanju prvih zadruga u Srbiji, naročito u Beogradu. Svoje poglede na zadrugarstvo i udruživanje uopće razrađuje u listu »Radnik«, koji je sam osnovao. Od 1872 do kraja 1873 živi kao politički emigrant u Novom Sadu, te kroz to vrijeme svojom prijateljskim savjetom i velikim iskustvom ide na ruku Srbima zanatlijama. Međutim, na samo osnivanje prvih zadržnih organizacija kod Srba u Vojvodini nije utjecao. No on poznaje i prati organizaciju i rad ovih zadruga, njegova veza s njima je neosporna. Naročito je pak njegova zasluga, što je zadrugarstvu u Vojvodini dao ideološku osnovu, koje ranije nije bilo, ili nije bila dovoljno izražena, ili je bila pod tuđim utjecajem stranom zadrugarstvu.

Dva članka odnose se na rad zemljoradničkih zadruga u novim društveno-ekonomskim uslovima poslije Oslobođenja. V. Marjanović prikazuje »Zemljoradničke zadruge u Vojvodini u prvim godinama posle Oslobođenja« (str. 115—127), a V. Arsenović pokazuje, kako je radila »Prva seljačka radna zadruga u Vojvodini« (str. 128—152) od njezina osnutka 1945 do 1953, kada se prišlo reorganizaciji zadrugarstva.

Drugi broj donosi na prvom mjestu prilog M. Vučkovića, *Povodom šezdesete godišnjice prvih zemljoradničkih zadruga u Srbiji* (str. 5—10). Autor želi ukazati na neke značajne momente naučnog metoda, kojih bi se trebalo držati prilikom pisanja jedne naučno zasnovane historije zadrugarstva. Svoje izlaganje ilustrira konkretnim primjermom, razmatrajući društveno-ekonomsku situaciju, u kojoj je došlo do pojave zemljišno-kreditnih zadruga u Srbiji.

Polazeći od pitanja: »tko organizira zadruge, zašto i za koga« A. Lebl postavlja u raspravi *Odnosi socijalističkog pokreta prema zadrugarstvu u Vojvodini krajem XIX i početkom XX veka* (str. 11—22) hipotezu o tri vrste zadruga: Prvu su propagirali i osnovali socijalisti s ciljem, da i na taj način ubrzaju dolazak novog društva, da putem zadruga urastu u socijalizam i da njima zamijene revolucionarnu i klasnu borbu pri prelasku u novi društveni sistem. Drugu propagiraju i osnivaju također socijalisti, ali s ciljem, da pružanjem koristi predobiju članove za stupanje u borbene redove proletarijata, pa i u toku jenjavanja pokreta. Treću propagiraju pripadnici buržoazije, da prije svega dokažu radnicima, kako mogu sebi olakšati život u okvirima kapitalističkog sistema i kako nemaju pravo oni, koji im govore o neminovnosti revolucije. Dok se u prva dva slučaja radi o socijalizmu kao cilju, a o zadrugarstvu kao sredstvu za postizavanje ovoga daljega cilja, dotle se u trećem slučaju radi o razoružanju pokreta s ciljem učvršćenja kapitalizma.

U opsežnoj studiji *Srpske privredne zadruge u gradovima Vojvodine do Prvog svetskog rata* (str. 23—85) T. Krstonošić ispituje najprije utjecaj općenitih prilika

na pojavu i razvoj privrednih zadruga kod Srba u gradovima Vojvodine i zatim nas podrobno upoznaje s pojedinim oblicima i karakterom zadrughih organizacija osnovanih u gradanskoj sredini kod vojvodanskih Srba. I u Vojvodini se one osnivaju tek u uvjetima kapitalizma, poslije ukidanja feudalnih odnosa i cehovske veze u privredi, t. j. tek 60-ih godina prošlog stoljeća. Pisac razmatra odnose i veze s drugim političkim i društvenim pokretima i organizacijama, i na kraju, rezimirajući rezultate svoje analize, zaključuje, da usprkos različitim zadrughim organizacijama Srbi u gradovima Vojvodine nisu uspjeli da organiziraju sistematski rad na tom polju i da stvore snažnu zadrughu organizaciju. Tek s osnivanjem zemljoradničkih zadruga krajem 90-ih godina stvorit će se trajni temelji za zadrughu pokret Srba u Vojvodini.

U prilogu: *Iz historije agrarnih odnosa na Daljskom spahiluku* (str. 86—97), koji je više od dva vijeka pripadao karlovačkoj metropoliji, S. Gavrilović prikazuje ekonomsko-socijalne prilike na spahiluku, u vrijeme kada je stari feudalni način upravljanja preko činovnika-provizora potiskivan novim kapitalističkim, izraženim u arendnom sistemu na prelasku iz XVIII. u XIX. stoljeće.

D. Šajinović prikazuje *Razvoj i stanje stočarstva u Vojvodini od svršetka prvog Svetskog rata do pojave posebnih stočarskih zadruga* (str. 98—114), a J. Durmana u prilogu *Zadrugarstvo Nemaca u Jugoslaviji do Drugog svetskog rata* (str. 115—132), dokazuje na osnovu podataka, da je njemačko zadrugarstvo u Jugoslaviji u godinama do njemačkog napada na Jugoslaviju 1941 bilo u uskoj vezi s politikom Njemačke, a za vrijeme okupacije stupilo je u njezinu neposrednu službu.

Treći broj »Zadrughog arhiva« donosi na prvom mjestu članak, koji je za nas od posebnog interesa. To je *Presjek kroz zadrughu život u Hrvatskoj i Slavoniji sa Srijemom* (str. 5—12) od I. Ribara. U sasvim kratkim obrisima crta on život, razvoj i propadanje seljačkih patrijarhalnih zadruga zasnovanih na krvnom srodstvu. Autor je u stvari zahvatio vrijeme njihova raspadanja, nastojeći objasniti njegove uzroke u svijetlu političkih i društveno-ekonomskih zbivanja u 2. pol. XIX. stoljeća. On ukazuje na stanovište tadašnjih vlasti prema diobi zadruga, izazvanoj jačanjem novčanog gospodarstva na selu. »Tadašnji protunarodni mađaronski režimi«, kaže Ribar, »dobro su zapazili društvena i gospodarska preimućstva, koja su se krila u postojećim zadrughama. Oni, razumije se nisu mogli odmah odjednom razbiti sve zadruge i uništiti ono malo zadrugarškog života, pa su pribjegli postepenom ukidanju i cijepanju zadruga preporučujući blagodati individualnog samovlasništva«. A konačni rezultat bio je sve veće drobljenje seljačkog posjeda i zaduživanje seljaka.

T. Krsto-nošić prikazuje *Utjecaj Slovačke na pojavu prvih zadrughih organizacija kod vojvodanskih Slovaka* (str. 13—28). Autor je pokazao, da je pojava zadrughih organizacija kod Slovaka u Vojvodini u uskoj vezi s pojavom zadrugarstva u Slovaka u nekadašnjim sjeverno-ugarskim županijama polovicom prošlog stoljeća. To su također najstarije takve organizacije u Vojvodini uopće.

R. Parijez analizira *Pojavu i razvitak prvih zadrughih organizacija u Srbiji* (str. 29—60) u 70-im godinama XIX. stoljeća. Razmotrivši društveno-ekonomske odnose i političko stanje u zemlji, autor nastoji osvijetliti one momente, koji su uvjetovali njihovu pojavu i uzroke njihove propasti, a pritom povlači paralelu sa sličnim zadrughim organizacijama u drugim zemljama.

Lj. Ivančević daje lik *Radoslava Markovića kao zadrugara* (str. 61—78), tog osnivača prve zemljoradničko-kreditne zadruge među Srbima u Austro-Ugarskoj, čovjeka koji je najveći dio svoje intelektualne snage upotrebio kroz pola vijeka na učvršćivanje i širenje zemljoradničkog zadrughog pokreta u Vojvodini, nastojeći da zaustavi proletariziranje srpskog seljaštva u tom kraju.

Stočarske zadrughu organizacije u Vojvodini i njihov utjecaj na razvoj stočarstva između dva svjetska rata prikazao je D. Šajinović (str. 79—130).

Na manje priloge K. Langhofera, D. Lazića, S. Davidovića, J. Durmana, T. Krsto-nošića i dr., u rubrici »Prilozi-građa«, nismo se ovdje osvrnuli zbog pomanjkanja prostora. Tu su, uostalom, pretežno kraći radovi, više lokalnog značenja. U vezi s njima nameće se misao, da bi možda bilo bolje odijeliti građu od priloga. Preostali dio prostora časopisa zauzimaju već uobičajene rubrike: »Ocene (beleške) i prikazi«, te »Ustanove i organizacije«.

U spomenutim rubrikama zavređuju pažnju naročito prilozi S. Gavrilovića, koji se odnose na razvoj agrara u Slavoniji i Srijemu. To su: Istoriska literatura o

Ticanovoj buni (I), s kritičkim osvrtom na dosadašnje prikaze ove bune; Epilog seljačke bune u Sremu 1807 (III) i Druga redakcija Slavnskog urbara (III) iz 1812 3. Isti autor daje ocjenu Bösendorferova djela: Agrarni odnosi u Slavoniji (II, 229), dok A. Peci-Popović prikazuje »Seljaštvo Jugoslavije 1918—41« od B. Stojsavljevića (I, 219).

Krešimir Nemeth

ZIVA ANTIKA IV—VI, 1954—1956

Kao što sam to u HZ VII 1—4 (1954) 201—204 učinio za prva tri godišta, tako ću i sada, rasporedivši ih tematski, prikazati povijesne, arheološke i srodne priloge u IV—VI. godištu »Žive Antike«.

Stevan Josifović, »Oktavijanovo ratovanje u Iliriku« (VI 1, 138—165), sistematski analizira antičke izvore i dosadašnju literaturu o teritorijalnom rasprostranju i opsegu rimskih osvajača, kao i plemenima učesnicima u doba Oktavijanova ratovanja u Iliriku g. 35—33 pr. n. e. Zalažući se za tezu — koju mnogi opovrgavaju ili je tek djelomično zastupaju — da su u tom Oktavijanovu ratu pod vlast Rimljana potpali ne samo Dalmacija i dio Hrvatske, već i dio Bosne i Zapadne Srbije, autor navodi, uz ostale, još jedan vrlo uvjerljiv dokaz, dosada nepoznat, u prilog tome mišljenju. Radi se naime o spisu *Dimensuratio provinciarum*, izvoda iz Agripinih Memoara. napisanu prije g. 15 pr. n. e. U cap. 18 tog spisa kaže se: »(finiuntur) . . . Illyricum, Pannonia ab oriente flumine Drino«. Kako spis obuhvaća samo one krajeve, koji su već pripadali rimskoj državi, nameće se zaključak, da se rimska vlast već i prije g. 15 pr. n. e. prostirala do Drine. Oktavijan je dakle već u ratu od g. 35—33 dopro do Srbije i Bosne.

Miloš N. Đurić sjajnim stilom daje široku povijesno-psihološku sliku »Aleksandra Makedonskog kao ekumenskog kosmotvorca« (IV 1, 16—59). Aristotel je tvorac i vladar Ekumene u teoriji, a njegov učenik Aleksandar Makedonski, u praksi. »Susret Aristotelov s mladim Aleksandrom bio je jedan od najvećih trenutaka u istoriji čovječanstva. To je bio susret filozofskoga genija s potonjim vojničkim i kosmotvornim genijem, i ta dva najveća Balkanca, planinski statički sin Nikomahov i uraganski dinamični i stihiski impulsivni sin Filipov, svojom delatnošću daće ne samo sadržaj i oblik svome vremenu nego će svojim poredama — učenik u vojničkoj i osvajačkoj i učitelj u filozofskoj oblasti — postati i presudni odrednici docijnijeg razvitka evropske prosvete.« Međutim, ne treba Aleksandra optuživati za uništenje helenske političke i ekonomske samostalnosti. Ekonomski razlozi i politički kaos prouzrokovali su pad Atene, kako s pravom ističe autor. »Aleksandrova svetsko-istoriska misija nije bila u tome da zaustavi političko rasturanje Helade, nego da goleme i dragocene tekovine helenskog duha raširi u sve krajeve sveta i da im, uopšte, obezbedi trajnost za docijnija pokoljenja«. Pritom je samo Makedonija »u tadašnjoj svetsko-istoriskoj konstelaciji, mogla helensku, a to znači najvišu čovečansku, misao preneti na Istok i njome otuda oploditi sve četiri strane sveta«. Prikazavši Aleksandrov postepeni uspon do »simfoničara Evrope, Azije i Afrike«, do »dirigenta mnogonarodnog ekumenskog orkestra«, Đurić prelazi na utvrđivanje glavnih faktora Aleksandrova »kosmotvoraštva«. Prema Arijanu, grč. historičaru II. st. n. e., ovo su glavni poticaji i odrednici, koji su Makedončevu kosmotetskom radu davati život i polet i koje autor ovdje razrađuje: njegova neugasiva žudnja da uvijek otkriva, upoznaje i postiže nešto novo; strast, koja ga je neprestano gonila naprijed; žudnja da uvijek izvršava nešto novo. Oslanjajući se i dalje obilno na potvrde iz antičkih pisaca i neka mišljenja iz moderne literature o predmetu, Đurić posvećuje posljednja tri poglavlja rasprostranju helenske prosvete i reagiranju Istoka, rimskom *Orbis terrarum* kao nastavku i proširenju Aleksandrove Ekumene, te usporedbi Aleksandra, Cezara i Napoleona.

Već je interesantna analiza Mihaila Đurića »Prvi antički projekat idealne države« (IV 2, 251—260). Naime, Aristotel u »Politici« (II 8, 1267 b 22 ss) spominje milerskog arhitekta Hipodama, Periklova suvremenika, kao prvoga grčkoga političkog mislioca i autora najstarijeg spisa o idealnoj državi. Uz prijevod spomenutog mjesta iz »Politike«, Đurić u pojedinostima analizira Aristotelovu bilješku, zaključujući, da je Hipodam svakako bio značajan i originalan politički mislilac, i da se

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.